

Ústav českých dějin

Oponentský posudek na habilitační práci Roberta Antonína

Ideální panovník českého středověku. Kulturně-historická skica z dějin středověkého myšlení, Masarykova Univerzita, Filozofická fakulta, Brno 2013, 480 stran.

Robert Antonín si ve své habilitační práci vytkl náročný a v české historiografii dosud nebývalý úkol, vhodně zaplňující bílé místo našeho medievistického bádání: postihnout z nejrůznějších úhlů pohledu ideál panovníka. Jeho počín je o to záslušnější, že se odhodlal sledovat ideálního panovníka napříč staletími (v rozmezí 10.–15. století). V rámci problémově pojatých, a přitom logicky provázaných kapitol autor postihl se znalostí velkého množství literatury konstanty a proměny tohoto obrazu. Robert Antonín si správně uvědomil, že úsilí o finální naplnění míru, řádu, spravedlnosti a milosrdenství bylo vlastní mnoha, ne-li všem epochám. Kategorie středověké kultury, jež autor dokáže čtenářům jasně, srozumitelně, a současně bez zplošťujících zjednodušení přiblížit (*ordo – pax – iustitia – clementia*), spojované v dnešním myšlení v euro-atlantském prostoru s abstraktním pojmem demokracie, ztělesňoval totiž v imaginaci středověkých lidí ideální panovník.

Vysoce oceňuji již osobně laděný úvod monografie, nazvaný *Ke genezi jedné myšlenky*. Přístupnou formou, neslevující přitom z vysoké vědecké náročnosti, zde Robert Antonín seznamuje čtenáře s metodologickými východisky a proměnami vlastní badatelské epochy. Odrazovým bodem jeho bádání se stala otázka, kterou si položil nad složitou osobností Ludvíka IX. již francouzský medievista Jacques Le Goff: může historik žijící v 21. století poznat prostřednictvím pramenů skutečného člověka Ludvíka? Či v českém případě Václava II., tedy krále, k jehož zobrazení Zbraslavskou kronikou se Robert Antonín často a podnětně vrací? Zobrazení tohoto krále ve Zbraslavské kronice mimochodem představuje jeden ze středobodů Antonínova zájmu. I v souvislosti s předposledním panovníkem z rodu Přemyslovců ovšem historika napadají oprávněné otázky: nejsou portréty panovníků v kronikách prostě jen utkány z literárních klišé či topoi? Opravdu nalezneme pod jejich nánosem středověkého krále z masa a kostí?

Již na tomto místě musím vyzdvihnout, že Robert Antonín nastínil svoji osobní cestu k chápání panovnického ideálu jakožto jednoho z archetypálních pilířů středověké kultury v nejširším slova smyslu. Myšlenkový konstrukt spravedlivé vlády, prostupující celou středověkou epochou, se mu totiž po letech bádání a pečlivého studia pramenů začal jevit jako personifikace podvědomého úsilí člověka o dosažení spravedlivého mezilidského soužití.

Text habilitační práce je rozdělen do deseti vhodně zvolených a citlivě provázaných tematických celků. Robert Antonín sice vychází z důkladné znalosti současné evropské medievistiky, pokouší se však logicky shrnout především možnosti, jež pro zpracování zvoleného tématu nabízejí prameny české provenience.

Ústav českých dějin

Kapitola I, pojednávající o panovnické moci ve středověkém světě nezvykle přístupnou formou, a přitom bez přehnaného zjednodušení, přibližuje obraz panovníka v politické filozofii křesťanského středověku a shrnuje základní zdroje středověkých představ o ideálním panovníkovi. Zdánlivě nenápadná poznámka 16 na straně 13 svědčí o tom, že si je Robert Antonín vědom složitosti úkolu najít zevšeobecnující pohled napříč staletími a v celé civilizaci latinského středověku. Má-li tedy například podle Jacquese Le Goffa obraz krále Šalamouna až do 12. století spíše negativní konotace, prameny české provenience tuto tezi nepotvrzují. Podobných výjimek a odklonů od zdánlivých pravidel bychom samozřejmě ve středověkých textech našli nepřeberné množství. Právě proto oceňuji, že si Robert Antonín poradil se záplavou pramenů a literatury a zpravidla dokázal vystihnout to nejpodstatnější. Pokud lze totiž hovořit pro středověkou epochu o fenoménu procházejícím staletí ve smyslu Braudelovy teze „dlouhého trvání“, jedná se v celoevropském i českém kontextu právě o problém sakrality panovnického úřadu.

Vysoce hodnotím schopnost Roberta Antonína přiblížit složité koncepty středověké civilizace, například pojetí mystického těla (copus mysticum). Přináší rovněž osobní vklad do obtížného tázání každého historika na vztah mezi teorií textů, resp. názory tehdejších vzdělanců, a politickou praxí vzdálených epoch. Nabízí myslím šťastné východisko v konceptu kulturního archetypu jakožto kolektivně sdíleného vzorce chování, symbolického modelu zahrnujícího soustavu myšlenek a představ, jejichž prostřednictvím se jedinec orientuje ve světě. Na tomto základě se mohl v následujících kapitolách snažit pochopit pomocí četných příkladů rozměr panovnického ideálu.

Pro každého historika je důležité přesně vymezit pramennou bázi svého bádání. Robert Antonín tak činí od strany 46 předložené habilitační práce. Lze s ním souhlasit v názoru, že základním pramenem pro poznání ideálního panovníka jsou tzv. knížecí zrcadla, jež ovšem český raný středověk prakticky neznal. Vymezení tohoto žánru v komparativní celoevropské perspektivě by ovšem bývalo podle mého názoru zasloužilo trochu více prostoru. V zásadě ovšem nelze nic podstatného namítnout proti Antonínově tezi, podle níž se například Karel IV. při sepisování vlastního životopisu, obsahujícího četná poučení o ideální formě vlády, neohlížel na formální požadavky žánru.

Pramenná základna, již si Robert Antonín pro zkoumání panovnického ideálu mezi 10. a 15. stoletím zvolil, je dostatečně široká a žánrově rozmanitá. Jen výjimečně se do charakteristiky těchto textů vloudily formulace, které jsou podle mne sporné. Tak na s. 49 se o skupině pramenů v čele s Novou radou Smila Flašky z Pardubic paušálně uvádí, že „všechny připomenuté texty jsou zajímavé i tím, že vznikaly v době, kdy v Evropě, a to i v oblastech na sever od Alp, bujelo humanistické myšlení.“ Týká se tedy ono bujení i konce 14. století, kdy psal Smil Flaška?

Za mimořádně zdařilé pokládám pasáže o panovnickém majestátu ve středověkých pramenech. Zde se opět prosazuje pedagogická schopnost autora, který na základě důkladné znalosti pramenů a literatury dokáže přiblížit poměrně složitou problematiku. Robert Antonín zvláště na mnoha pramenných svědectvích ukazuje, že

Ústav českých dějin

jednání středověkého panovníka muselo být demonstrací ctností a s nimi spojených společenských rolí: například rex-iudex (král-soudce), rex-pacificus (král-mírotvůrce), rex-litteratus (král-vzdělanec).

Na straně 67 habilitační práce Robert Antonín výstižně charakterizuje základní myšlenkové pilíře své monografie. Jde o neustálý zřetel k obecnému vývoji na poli teoretické reflexe legitimacy moci ve středověké společnosti a ve druhé řadě o pojetí ideálu panovnické moci jako kulturně-antropologické konstanty. Za třetí pilíř lze označit soustavnou komparaci různých typů pramenů české provenience napříč staletími (od 10. století do počátku 15. století). Čtvrtým pilířem je rázné (řeceno autorovými slovy „snad trochu násilné, přesto však záměrné“) chronologické rozetnutí tématu ve chvíli vypuknutí husitské revoluce. Naštěstí musím konstatovat, že Robert Antonín nenaplnil postuláty toho pilíře doslova, neboť poslední kapitola představuje přirozený, byť nutně poněkud letmý vhled do složité problematiky proměny panovnického ideálu v době husitské a jagellonské.

Ve třetí kapitole, pojednávající o původu a legitimitě moci českých panovníků v předhusitském období, přibližuje Robert Antonín velmi zdařile, nakolik se obecné principy panovnického ideálu, založené na prosazování hodnot míru, řádu, spravedlnosti a milosrdenství, shodovaly s výpovědí pramenů české provenience. Právě v této kapitole se ukázalo, že autor dokáže harmonicky propojovat své úvahy a poznatky napříč staletími a občas i proti proudu času. Na stranách 69–71 tak s vzácnou přirozeností přechází od textu anonymního knížecího zrcadla připisovaného Karlovi IV. ke svatováclavským legendám. Následující výklad nabízí řadu pozoruhodných úvah, například ohledně důrazu, který klade tzv. Kristián na roli Krista – a to jakožto reprezentant literární tradice „kristocentrického“ světa 10.–11. století, tradice přerušené bojem o investituru. Robert Antonín přitom připouští, že Kristián zůstal svým pojetím panovnické moci na základě typu *rex vikarius Christi* v rámci českých narativních pramenů autorem osamoceným. Již Kosmas nakládá ve své kronice s panovnickou ideologií v intencích pojetí *rex imago dei*. I v těchto pasážích se ovšem ukazuje, že textové pole, jež je autorovi nejdůvěrněji známé, představuje Zbraslavská kronika. Podnětné postřehy následují jeden za druhým, vždy s nevšední autorovou schopností jasného a přístupného jazyka, který není na úkor odborné úrovně. Zvláště zde oceňuji důkladné vysvětlení stanoviska zbraslavských kronikářů k ideálu panovnické moci vycházející z augustinovsko-tomistického pojetí vlády jako služby Bohu.

Mohu jen plně souhlasit s vymezením ze stran 92–93, kde se autor rozhodl ponechat stranou lineární dějiny politické moci. Jinými slovy, kriticky se vymezil vůči redukci starších dějin českých zemí na dějiny politické, mající za důsledek, že tyto dějiny se jeví především jako neutuchající souboj mezi Přemyslovci o vládu v zemi. Robert Antonín tedy věrně naplnil slibný podtitul své habilitační práce: vesměs velmi úspěšně načrtl skicu z dějin kulturně-historického myšlení. V tomto smyslu tedy podtitul rozhodně nezklame: v monografii jsem našel řadu originálních postřehů i odvážných syntetizujících pasáží. V mnoha ohledech Robert Antonín také tvůrčím způsobem navazuje na své předchůdce, zejména na podnětné myšlenky Dušana

Ústav českých dějin

Třeštika (namátkou jmenuji chatrnost logické výstavby mýtu o povolání Přemysla na stolec v Kosmově podání, odrážející kronikářovo úsilí o faktické propojení indoevropských forem pověsti o prvotním Oráči s podstatou sociálních struktur jeho současnosti).

IV. kapitolu habilitační práce nazval Robert Antonín výstižně „*Svatováclavské tělo*“ českých knížat a králů: věčný kníže v proměnách českého středověku. Vychází z oprávněného postulátu, že ve středověkých představách vstupoval Bůh do záležitostí pozemského světa prostřednictvím svých zástupců, světců a hrdinů, kteří přebírali roli ochránců států a národů. Mezi tyto ochránce patřila řada svatých vládců, například Eduard Vyznavač, sv. Štěpán, sv. Olaf, sv. Ludvík a další, přirozeně včetně prvního českého mučedníka – sv. Václava. I když autorovým cílem bylo postihnout panovnický ideál českých zemí, komparativní náhled do světa svatých panovníků evropského středověku by si byl býval zasloužil několik odstavců.

Pozoruhodná a užitečná je kapitola předkládané habilitační práce nazvaná *Antická tradice a biblické panovnické vzory ve vrcholně středověkých pramenech české provenience*. Robert Antonín zde opět prokázal důkladnou orientaci v široké paletě cizojazyčné literatury i schopnost vystihnout podstatné. Moje výtky jsou podružného charakteru: Pasáž o Trajánské kronice mi připadá poněkud dlouhá (s. 180–183) a popisná. Navíc předtím, než by se např. charakteristikám jednotlivých bojovníků dostalo citací jako konkrétním vzorů jednotlivých vlastností a ctností, musel by historik pečlivě pročíst starší (např. raněstředověké) a cizojazyčné verze vyprávění o trojské válce, ze kterých staročeský autor ve 14. století čerpal.

Kapitola VI, nazvaná *Čeští panovníci v komplexu sedmera ctností*, přináší další doklady Antonínova hlubokého proniknutí do problematiky, umocněného navíc schopností jasného, přístupného a přitom originálního výkladu. Radil bych pouze k větší opatrnosti při hodnocení jednotlivých rádců Nové rady Smila Flašky na s. 201–203. Problém zvířecích rad konce 14. století je složitý, vždyť medievista má k dispozici několik podobných skladeb z prostředí nejen českého, ale i anglického, německého a francouzského. Žádal by tedy hlubší zamyšlení. Nemám zde na mysli ani tak obrovskou komparativní literaturu v nejrůznějších jazycích, ale alespoň rozšíření studia o některé práce českých medievistů (např. monografii Josefa Třísky *Předhusitské bajky* nebo Jaroslava Boubína *Česká „národní“ monarchie: k domácím zdrojům a evropskému kontextu království Jiřího z Poděbrad*). Posledně jmenovaná monografie mimochodem neobsahuje jen podnětná hodnocení některých rad Smila Flašky z Pardubic, ale zamýšlí se nad problematikou, která v knize Roberta Antonína zůstala stranou: existoval v českém středověku ideál „národního“ krále? Má se panovník věnovat spíše vnitřnímu míru, či zahraniční diplomacii, nebo dokonce výbojům? A s tím související otázka, kterou například francouzští moralisté 14. století pokládají velmi často: kdy vede král spravedlivou válku?

Bez jakýchkoli výhrad naopak přijímám jakožto medievista kapitolu VII předložené habilitační práce: *Miles-rex: na okraj úvah o proměně středověké společnosti v českých zemích 12.–13. století*. Přestože fenomén vzniku, vývoje a šíření rytířství, jakož i tzv. rytířské kultury ve středověké Evropě patří dnes

Ústav českých dějin

k nejfrekventovanějším tématům medievistického bádání, dokázal Robert Antonín vnést do látky mnoho nového a podnětného. Plně také souhlasím s jeho kritickým vymezením na s. 223–225: dnes zpravidla přijímaný výklad o pomalém pronikání rytířství do českých zemí spočívá na poněkud zjednodušené rovnici feudalita-rytířství, dávané do souvislosti s absencí šlechtických hradů, turnajů a dvorského básnictví před rokem 1240. Stejně jako Robert Antonín vidím slabiny v přílišném důrazu na teorii tzv. středoevropského typu státu, v jehož rámci došlo ke zrodu české šlechty a feudalizaci společnosti až v průběhu 13. století. Ověřování tohoto rámce přitom v české historiografii probíhá především na poli politických a hospodářských dějin. Spolu s autorem pokládám za druhou slabinu výkladu kladoucího přijímání sociálního modelu rytířství v českých zemích až k polovině 13. století samotné rozhodující měřítko: jsou jím symptomy vrcholné rytířské kultury, především dvorské epiky a lyriky. Stávající výklad počátku rytířství v Čechách tedy de facto operuje se zjednodušenou představou přijetí celého sociálního konstruktů v již víceméně komplexní podobě, např. takové, jakou lze číst v básních Ulricha von Etzenbach.

V kapitole VIII., nadepsané *Panovník a společnost – několik tváří kulturního archetypu*, se opět ukázalo, v jak nápadité a v rozmanité perspektivě umí Robert Antonín zpracovávat svůj nejoblíbenější pramen, Zbraslavskou kroniku. Zná ji opravdu důkladně. Oceňuji, že si autor dokázal udržet kritický odstup k občas příliš prvoplánovému čtení některých pramenů, např. textů popisujících hladomor a případy kanibalismu po smrti Přemysla Otakara II. roku 1278. I já se domnívám, že sugestivní popisy (zvláště tzv. Vyprávění o zlých letech po smrti Přemysla Otakara II.) vyjadřují především strach středověké společnosti z rozkladu řádu, zapříčiněného absencí ústřední panovnické moci. Svou (drastickou) podrobností jde v celoevropském měřítku o výjimku. Před citováním působivých pasáží v kritické medievistické produkci by historikové tudíž měli věnovat větší pozornost narativní strategii jednotlivých autorů.

Velmi potřebné otázky o vztahu mezi výpovědí (namnoze literárních) textů a realitou poskytuje kapitola IX, nazvaná *Ideál, Norma, Realita*. Právě jasné kladení otázek a hledání odpovědí způsobem, který čtenáře jaksi vtahuje do nitra historikovy práce, patří k nesporným přínosům Antonínovy monografie. Krok za krokem ukazuje, že sledování přesahu ideálu do oblasti reálného života je záležitostí velice složitou a mnohdy dokonce nemožnou. Středověké prameny nás vskutku málokdy „připustí“ dál než do myšlenkového světa jejich autorů. Historik zde tedy nemůže vystupovat ani z pozice kulturního antropologa tak, jak ji popsal v rámci své interpretativní metody Clifford Geertz. Příslušné pasáže habilitační práce Roberta Antonína tedy nabídnou kultivovaným čtenářům, kteří sami nejsou nutně profesionálními historiky, důležitý vhled do některých dilemat dějepisného bádání. Otázku, jak přistupovat k problémům, které historik nemůže pozorovat přímo, ale vnímá je jen očima kronikářů, zodpovídá Robert Antonín srozumitelně a přitom inspirativně. Některé podotázky logicky ponechává nezodpovězené.

Poslední, tedy desátou kapitolu habilitační práce věnoval autor proměnám panovnického ideálu v husitství. Robert Antonín sice se zdravou dávkou sebekritiky

Ústav českých dějin

na s. 392 uvádí, že „se bude v řadě případů vědomě dopouštět schematizujících zjednodušení“, protažení problematiky do husitského období mi však připadá nejen opodstatněné, ale v Antonínově podání při vši stručnosti také zdařilé.

Jako badatel orientovaný mj. na francouzsky psanou literaturu oceňuji, že se Robert Antonín seznámil s metodologicky důležitými monografiemi francouzské medievistiky v překladech. Samozřejmě by se dalo namítnout, že chybí ten či onen titul důležitý pro poznání panovnického ideálu. I zde se ovšem plně přikláním k upřímné poznámce Roberta Antonína ze strany 4 předložené práce (v českém medievistickém prostředí se poslední dobou spíše rozšířil zvyk vystavovat na odiv poznámkový aparát přetékající záplavou nejnovější literatury ve spoustě jazyků, jehož smyslem je zřejmě oslnit či zahanbit kolegy): „Výběr literatury, se kterou zde autor pracuje, je přirozeně limitován jak jeho jazykovou kompetencí, tak prostou nutností, která velí každému autorovi rukopis, pakliže má být vydán, dokončit.“ Jde podle mého názoru o správné a zdravé rozhodnutí. Výběr literatury každého historika, ať to přizná, či ne, je limitován jeho jazykovou kompetencí. Rozsah zahraniční literatury, o níž se autor opírá, pokládám tedy za dostatečný, odůvodněný, kriticky zvládnutý, tvůrčím způsobem využitý.

Jakožto historik pracující především s literárními prameny kladně hodnotím také úsilí Roberta Antonína seznámit se s pracemi české literární medievistiky, jejichž metodologických podnětů mohl využít. Mám zde na mysli zvláště studie Jiřího Hošny, týkající se vesměs právě tématu předložené habilitační práce. Snad mohl tu a tam pokročit ve vstřebávání literárněvědných poznatků a metod ještě o krůček dál. Nechci však Robertu Antonínovi přehnaně vytýkat něco, co se žel pomalu stává rozšířeným nešvarem: čeští historikové-medievisté nechtou práce českých literárních historiků, pracujících s (týmiž) středověkými texty. Právě mladý historik tak výjimečného talentu, jakým je Robert Antonín, jistě do budoucna přispěje k zvrácení tohoto neblahého trendu.

Závěrem posudku: Habilitační práce Roberta Antonína *Ideální panovník českého středověku. Kulturně-historická skica z dějin středověkého myšlení* ve všech ohledech splňuje požadavky standardně kladené na úroveň habilitačních prací v oboru historie.

V Praze dne 19. 2. 2014

doc. PhDr. Martin Nejedlý, Dr.
Ústav českých dějin
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy